

CENGİZ AYTMATOV'UN TOPRAK ANA ROMANINA SUSKUNLUK SARMALI ÇERÇEVESİNDE DİSİPLİNLER ARASI BİR YAKLAŞIM

Adil AKTAŞ*

Öz: Bireyin karar verme sürecinde toplum kanaatinin, başka bir ifadeyle kamuoyunun etkisini ölçmek amacıyla oluşturulan suskunluk sarmalı kuramı Alman siyaset bilimci Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilmiştir. Buna göre birey, kendi fikirlerini ifade etmeden önce toplumun fikirlerinin hangi doğrultuda olduğunu gözlemlemektedir. Bu gözlem sonucunda toplum tarafından dışlanmamak, yadırganmamak için toplumla aynı doğrultudaki fikirlerini dile getirirken farklı olduğunu düşündüğü fikirleri dile getirememekte veya mevcut fikirlerini toplumun fikirlerine uyarlayarak dile getirmektedir. Her iki durumda da kamuoyunun baskın kanaati, bireyin iradesinin önüne geçmekte, birey fikirlerini ifade etme konusunda topluma direnç gösteremediği için acı çekmekte ve fikirleri sessiz çılgına dönüşmektedir. Bu çalışmada, bir iletişim modeli olarak suskunluk sarmalı modeli, bu özellikleri itibarıyla Cengiz Aytmatov'un Toprak Ana romanı ekseninde ele alınmıştır. Nitekim romanın başkahramanı olan Tolgonay ile gelini Aliman'ın yaşadıkları olaylar, birbirleri ile olan ilişkilerinde dile getiremedikleri ifadeler ve nihayetinde Tolgonay'ın tüm bu duyguları günü geldiğinde ana olarak nitelendirdiği toprak ile paylaşması, suskunluk sarmalı modeli ile örtüşmektedir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece Aytmatov'un eserinde gizlediği anlamlar ve yüzeysel olarak görünmeyen mesajların nesnel olarak ortaya çıkarılarak değerlendirilebilmesi ve gerek suskunluk sarmalı gerekse Aytmatov ve Toprak Ana üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır. Literatürde Aytmatov ve Toprak Ana romanının farklı açılardan ele alındığı çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Ancak Toprak Ana romanının, bir iletişim modeli olan suskunluk sarmalı açısından ele alındığı disiplinler arası bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma bu yönüyle önem arz etmektedir. Çalışmada Tolgonay'ın yıllardır içinde kaldığı sarmaldan toprak ana sayesinde kurtulabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kamuoyu, Toplum Kanaati, Suskunluk Sarmalı, Kırgız Edebiyatı, Cengiz Aytmatov, Toprak Ana.

Interdisciplinary Approach to Cengiz Aytmatov's Novel the Mother Earth in the Framework of the Spiral of Silence

Abstract: The Spiral of Silence theory, developed by German political scientist Elisabeth Noelle-Neumann, was created to measure the influence of societal opinion, or public opinion, on an individual's decision-making process. According to this theory, an individual observes the direction of societal opinions before expressing their own. As a result of this observation, in order to avoid being excluded or alienated by society, the individual either refrains from expressing opinions that differ from those of society or adapts their own opinions to align with societal views. In both cases, the prevailing public

* Öğr. Gör. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/KIRGIZISTAN, E-posta: adil.aktas@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0002-6140-9083.

opinion overrides the individual's will, causing the individual to suffer from the inability to resist societal pressure and transforming their opinions into silent cries. In this study, the Spiral of Silence model, as a communication model, is examined in the context of Cengiz Aytmatov's novel The Earth. Indeed, the experiences of the novel's main character, Tolgonay, and her daughter-in-law, Aliman, the unexpressed sentiments in their relationship, and ultimately, Tolgonay's sharing of these feelings with the earth she refers to as a mother, align with the Spiral of Silence model. The study employs qualitative research methods, specifically content analysis, to objectively reveal and evaluate the hidden meanings and underlying messages in Aytmatov's work. This approach aims to contribute to studies on both the Spiral of Silence and Aytmatov's work, as well as to the novel The Earth. Although numerous studies in the literature examine Aytmatov and The Earth from various perspectives, there is no interdisciplinary study that addresses the novel from the viewpoint of the Spiral of Silence communication model. This study is significant in this respect. The study concludes that Tolgonay is able to escape the spiral in which she has been trapped for years with the help of the earth.

Keywords: Public Opinion, Social Opinion, Spiral of Silence, Kyrgyz Literature, Cengiz Aytmatov, Mother Earth.

Giriş

Literatürde *sessizliğin girdabı*, *sessizliğin spiral çemberi* olarak da adlandırılan suskunluk sarmalı kuramı, kamuoyu kanaatinin belirlenmesine yönelik yapılan dolaylı ve eleştirel paradigmaların yaygınlık kazandığı etki faktörü araştırmalarının sonucunda Elisabeth Noelle-Neumann tarafından 1970'lerde geliştirilmiştir. Bu kurama göre birey, toplumdaki dışlanmamak ve toplum tarafından kabul edilmek için kendi fikirlerini toplumun fikirlerine uydurmakta, toplum tarafından yadırganacağını düşündüğü fikirleri ifade edemezken toplumla aynı doğrultuda fikirleri çekinmeden dile getirebilmektedir. Bu durumda birey topluma karşı kendini güvenceye almak için suskunluk sarmalına kapılarak kendi fikirlerinden vazgeçmekte ve fikirlerini toplumun istediği şekle dönüştürmekte veya sessiz ve tepkisiz kalmayı tercih etmektedir. Ancak bu sessizlik/suskunluk toplum fikirlerinin her zaman kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Birey bu durumda toplumsal bazı yaptırımlardan dolayı sessizliği tercih etmiş olmaktadır. Alemkar ve Erdoğan tarafından “gündem hazırlama modelinin negatif ayna imajı” (1998, s. 204) olarak ifade edilen bu modelde birey dile getiremediği fikirleri nedeniyle acı çekmesine rağmen içinde bulunduğu topluma duyduğu aidiyet hissiyle toplumun fikirlerini kabul etmek veya sessiz kalmak şeklinde rıza göstermektedir.

Esasında sosyal iletişimde sessizlik ve suskunluk da konuşmak gibi bir iletişim şeklidir (Erdoğan, 2011, s. 152; Yaylagül, 2006, s. 71-72). Ancak susmak, çoğunluğun görüşünü kabul etmek anlamında olabileceği gibi dışlanma veya soyutlanma endişesiyle kendini belli etmemek, düşüncelerini açığa çıkarmamak şeklinde de olabilmektedir. Neumann'ın araştırma sonuçları ile Asch deneyi sonuçları bu noktada örtüşmektedir:

Şekil 1: Asch Uyum Deneyi (Neumann, 1998, s. 64).

Solomon Asch tarafından laboratuvar ortamında uygulanan bu deneyin ilk aşamasında deneklere Şekil 1’de görülen iki karttan birinci karttaki çizgiye en yakın uzunlukta olan çizginin ikinci karttaki çizgilerden hangisi olduğu sorulur. Deneklerin hepsi soruya doğru cevap verir. Deneyin ikinci aşamasında ise deneklerden sadece bir tanesi gerçek denek, diğerleri ise denek rolünde asistanlardan oluşmaktadır. Ancak gerçek denek, diğerlerinin de kendisi gibi gerçek denek olduğunu zannetmektedir. İkinci aşamada sırayla denek rolündeki asistanlar önceden anlaştıkları gibi ilk aşamada söylenen çizgiden farklı bir çizgiyi söyleyerek soruya yanlış cevap verirler ve gerçek denek bu cevapları duymaktadır. Sıra gerçek deneye geldiğinde ise ilk deneyde soruya doğru cevap verdiği hâlde ikinci deneyde çoğunluğun kanaatine uyarak yanlış cevap verir. Asch’ın elde ettiği sonuçlara göre gerçek denek, cevabından emin olduğu hâlde toplumun genel kanaatine ters düşmemek ve toplumu karşısına almamak için birey olarak kendi fikirlerini değiştirmeye meyletmekte, yanlış olmasına rağmen kamuoyunun fikri bireyin doğrularının önüne geçmektedir. Bu doğrultuda Neumann (1998, s. 126), küçümsenmek ve gülünç duruma düşmek endişesinin, toplumlarda mahkemelerden daha etkili bir şekilde disiplin sağladığını belirtmektedir.

Deneyde de görüleceği gibi toplumda insanlar genellikle yanılmaktan çok dışlanmak veya yalnız kalmaktan korktukları için toplumun kanaatlerini benimsemektedirler. Toplumdaki bireylerin kanaatlerinin toplamından daha fazlasını ifade eden toplum kanaati “belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hâkim olan kanaat” (Kapani, 1998, s. 147) olarak tanımlanmaktadır. Bireyler, karar verme veya fikir belirtme sürecinde öncelikle çevrelerini gözlemlemekte, ardından güvende kalabilmek için genellikle çoğunluğa göre hareket ederek kamuoyunun fikirlerine benzer fikirleri belirtmektedirler. Bireyi bu davranışa zorlayan ise ayıplanma, dışlanma, yadrganma, izolasyon gibi endişelerdir. Bu süreçte bireyler “Sosyal izolasyondan korkarlar, bu nedenle azınlıkta olan düşüncelerini ifadeden geri dururlar. İzolasyon korkusu suskunluk sarmalını hızlandıran merkezi güçtür” (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s. 203). Esasında toplum sürekliliğinin bu tarz yaptırımlara bağlı olması ve bireyin aidiyet ihtiyacı bu sarmalın bu şekilde devam etmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte toplum denetimi, yadrganan davranışları engellemekle kalmayıp uygun davranışlar sergilendiğini tüm topluma göstermek zorunluluğuna dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle önceleri “insanın dışlanmadan açıkça gösterebileceği ve bir süre sonra dışlanmamak için açıkça göstermek zorunda olduğu” (Neumann, 1998, s. 140) bir davranışa dönüşmektedir.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan suskunluk sarmalı kuramı, Cengiz Aytmatov’un *Toprak Ana* romanı çerçevesinde ele alınmıştır. Aynı yazarın yine aynı yöntem ve kuramla incelenmeye müsait olan *Cemile* adlı eseri de tarafımızca başka bir çalışmada irdelenmiştir. Her ikisinde de kocası askere giden iki genç kadının, cephe gerisinde yaşadıkları buhran neticesinde sürdürdükleri yasak ilişki konu edilmektedir. Her iki eserde de kahramanların Kırgız toplumunda hoş karşılanmayacak bu tür bir ilişki yaşamaları neticesinde çevrelerine ve diğer aile üyelerine karşı girdikleri suskunluk sarmalı tespit edilmiştir. Ancak *Cemile*’de Aytmatov’un çocukluğunu temsil eden ve yengesi Cemile’ye karşı içinde çocuksu bir aşk besleyen Seyit’in; *Toprak Ana*’da ise kocası ve üç oğlunu savaşta kaybettikten sonra gelini ve onun gayrimeşru çocuğuyla zorlu şartlar altında yaşamak zorunda kalan acılı anne Tolgonay’ın girdikleri sarmal yoğun olarak hissedilmektedir. Seyit, çocukluğundan beri hapsoldüğü suskunluk

sarmalından büyüdükten sonra *Cemile*'yi kaleme alarak; Tolgonay ise kimseyle paylaşmadığı sırlarını toprakla paylaşarak kurtulmaktadır.

Aytmatov, *Cemile*'den başka savaş yıllarını anlattığı *Yüz Yüze*, *Sultan Murat*, *Oğulla Buluşma*, *Asker Çocuğu*, *Yıldırım Sesli Manasçı* adlı eserlerinde olduğu gibi *Toprak Ana* eserinde de “cephe gerisinde yaşanan trajedileri anlatarak, örtük biçimde, savaş olgusunun felsefi/ontolojik eleştirisini yapmıştır” (Özyurt, 2023a, s. 147). Aytmatov, eserlerinde iletmek istediği mesajları bazen bir melodi, bazen bir hayvan, bazen de bir tabiat parçası aracılığıyla okuyucuya aktarmaktadır. Tabiata bağlılığını en güzel ifade eden *Toprak Ana* romanında da Tolgonay'ın dert ortağı, sırrını paylaştığı ve kendisini suskunluk sarmalından çıkaran unsur topraktır. Ancak bu sırdaşlık, “bir nesne üzerinde kurulan iktidar ilişkisi değil, bir nesneyi yaşantının parçası hâline getirerek anlamlandırma ve onunla bütünleşme ilişkisidir” (Özyurt, 2023b, s. 128). Nitekim Tolgonay'a yârenlik eden toprak “nesnel bir varlık değil, aksine canlı, geçirgen ve anıları tutan/saklayan bir içtenlik mekânıdır” (Korkmaz, 2014, s. 177).

Çalışmada, romanın başkahramanı Tolgonay'ın toprakla, aile üyeleriyle, diğer köylülerle ve özellikle de gelini Aliman'la ilişkileri, suskunluk sarmalı çerçevesinde ve içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlemektir” (2005, s. 227). Böylelikle verilerin içerisinde fark edilemeyen kavramlar, temalar ve saklı hâldeki gerçekler ortaya çıkarılmış olmaktadır. Esasında içerik analizi yöntemi hem nicel hem nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Neuman'a göre (2013, s. 466) özellikle kitap, gazete, dergi, reklam, film, şarkı sözleri gibi alanlarla ilgili yapılan araştırmalarda sayısal verilere dayalı çıkarımlarda bulunabilmek için içerik analizi nicel bir yöntem olarak tercih edilmektedir. Ancak bu araştırmada Aytmatov'un *Toprak Ana*'da temalara gizlediği anlamlar ve gizli mesajlar nitel bir şekilde değerlendirilmiştir.

Toprağın Ana Olarak Nitelendirilmesi

Romanın başkahramanı olarak bir kadının seçilmiş olması manidardır. Gün'ün belirttiği gibi, gerek göçebe gerek yerleşik kültürlerde kadın, aile birliğine düzen verme, gelenek ve görenekleri çocuklara aktarma özellikleriyle erkeklere göre daha çok ön planda olmuş, aile içinde eş, anne, bilge tipi gibi pek çok rolü ile yer almıştır (2022, s. 892). Bu romanda da Tolgonay'ın kadın olması hasebiyle sahip olduğu meziyetler ile toprağın sahip olduğu üretken ve koruyucu yapısı benzerlik göstermektedir. Kadın, doğurganlığı sayesinde ana olabilmekte ve çocuğunu dış etkilere karşı kendi karnında korumakta, doğumdan sonra kendi sütüyle onu beslemektedir. Dolayısıyla kadının sahip olduğu üretkenlik, cömertlik, şefkat, merhamet, koruyuculuk gibi meziyetlerin toprakla benzeşmesi, insanın topraktan yaratılıp yine toprağa gömülecek olması, birçok kültürde toprağa kutsallık atfedilmesinin temelini oluşturmuş ve toprak birçok toplumda dişil merkezli düşünülmüştür. Aytmatov da bu eserinde “bir insan anne ile bizi büyütüp besleyen üzerinde yaşadığımız (kara) toprak ana ile olan hasbihâlini tarihin ve kaderin şaşmaz düzeni içinde ve lirik bir atmosferde işlemeye çalışır” (Kolcu, 2008, s. 8). Bir ana metaforu olarak toprak, mikro düzeyde bireyin makro düzeyde ise toplumun yaşam kaynağını temsil etmektedir. “Bu bakımdan Türk-İslâm metinlerinde Tabiat Ana kavramının kullanılması, çocuğun anneye bağlılığı eşdeğerinde insanın toprağına ve vatanına bağlılığını içgüdüsel olarak geçerli kılar” (Şamlıoğlu, 2020, s. 3386).

Aytmatov'un bu romanında toprağın kadına/anneye haiz özelliklerle ön plana çıkarılması ve romanın bu şekilde adlandırılması tesadüf olmasa gerek. Diğer eserlerinde rastlanan *Maral Ana*, *Kurt Ana*, *Nayman Ana*, *Umay Ana* prototiplerinde olduğu gibi bu eserde "Toprağın bir ana olarak teşhis edilip bir başka ana ile karşılıklı konuşturulup dertleştirilmesi eserin can alıcı noktalarından birini teşkil eder" (Kolcu, 2002, s. 100). Geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan toplumlar da toprak her ne kadar insanların karnını doyurduğu, ekip biçtiği ve ekonomik açıdan yaşamsal değer taşıyan nesne olarak görülse de Aytmato'v'un bu eserinde toprağa atfedilen değer bunların çok ötesindedir. "Aytmatov'un romanı, toprakla insan arasında kurduğu sarsılmaz canlı bağ ile aslında toprağı sadece insanı besleyen, onu doyuran bir tarım nesnesi olmaktan çıkartmış olur" (Zambak, 2019, s. 201). Tolgonay, ailedeki tüm erkekleri savaşta kaybetmiş olmasına rağmen toprak sayesinde yaşama tutunmakta ve teselli bulmaktadır. Toprağı ekip biçerek mutlu olduğu zamanların dışında da tarlasını ziyaret etmekte, toprağı sadece bir ekonomik kazanç olmaktan çıkarıp onu kendisi gibi bir ana, bir dost ve sırdaş olarak, başka bir ifadeyle suskunluk sarmalından çıkmasına yardımcı bir güç olarak görmektedir. Dolayısıyla toprak, cömertçe ürün vermesinin dışında Tolgonay'a nasihatlerde bulunan, dert ortağı olan bilge bir karakter olarak romanda kişiselleştirilmektedir.

Bununla birlikte toprak, toplumsal hafızayı canlı tutması bakımından Tolgonay'la benzer özellikleri barındırmaktadır. Çünkü romanda tarihi olayları hatırlayarak sohbetlerine konu eden iki önemli karakter Tolgonay ve topraktır. Ancak bu romanda toprak, bir topluma ait özel bir toprak parçası olmanın ötesinde tüm insanlığa ait evrensel bir mefhum olarak öne çıkarılmaktadır. Aytmato'v: "Eğer ben gezegenleri dolaşan kozmik bir gezide olsaydım, dünyayı memleketim olan Şeker köyünden hareketle algılıyor olabilirdim" (Ükübayeva ve Aşlar, 2019, s. 82) sözüyle millî değerlerden evrensele ulaşabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Aytmato'v bu eserinde herhangi bir yere ait özel bir toprak parçasından ziyade geneli kapsayan salt toprak üzerinde durmaktadır. Uğruna savaşılan toprak millîdir, kutsaldır. Bu kutsallık için savaşıp öldükten sonra gömülen toprak ise evrenselliği simgeler. Tolgonay, roman boyunca evrensel nitelikteki toprakla dertleşerek kaybettiği yakınları aracılığıyla tüm insanlığın ortak trajedisini dile getirmektedir. Toprakla benzer özellikleri taşıyan Tolgonay, mikro düzeyde Kırgız kadını olarak ele alınsa da makro düzeyde evrensel bir kadın karakteri çizilerek üretimin, doğurganlığın, sabrın, mücadelenin sembolü olan ana meziyetiyle öne çıkarılmaktadır. "Tolgonay gibi nice kadınlar tanıyan ve onları anlayan Aytmato'v, bu figürde savaşı, acıyı, yalnızlığı yaşayan tüm kadınları ifade eder" (Çelik, 2010, s. 166). Üstelik bu ana ile toprak benzer özelliklere sahip olmaları açısından mistik bir şekilde konuşturulmaktadır. İnsan henüz dünyaya gelmemişken korunaklı bir yer olarak anne karnında muhafaza edilmekte, öldükten sonra da Türk kültürü ve inancına göre cansız bedeni toprağa verilerek dış etkenlere karşı muhafaza edilmektedir. Dolayısıyla insanı muhafaza etmeleri bakımından toprak ile ana mefhumları romanda buluşturulmaktadır.

Analizler ve Bulgular

*"İki insan birbiriyle tam bir uyum içinde yaşarsa,
konuşmadan ya da yarım sözcüklerle bile
anlarlar birbirlerini"*

(Aytmatov, 2011, s. 103).

Önce *Samancının Yolu* olarak adlandırılan Aytmatov'un *Toprak Ana* romanının başkahramanı Tolgonay, gerçek hayatta İkinci Dünya Savaşı yıllarında Aytmatov'u ve ailesini Ciyde kolhozunda¹ evinde misafir etmiştir. Aytmatov, Tolgonay'ın savaşta kocası ve çocuklarını kaybetmesinden etkilenecek (Akmataliyev, 2008, s. 29) "harap olmuş bir duvarın dibinde yaşlı bir kadına kesinlikle kendisi hakkında yazacağını söyler" (Söylemez ve Yük, 2022, s. 28) ve bu sözün ardından, yaşananları yazarlık döneminde roman olarak kaleme alır. Aytmatov, kendisine Lenin Edebiyat ödülü kazandıran bu romanı babası ve annesine ithaf etmiştir. Babası Stalin'in kurbanlarından ve diğer Kırgız aydınlarıyla birlikte öldürülerek toplu hâlde gömülmüşlerdir. Ancak Aytmatov bu romanı kaleme aldığı yıllarda babasının nerede gömülü olduğunu bilmemektedir². Dolayısıyla eseri babasına ithaf etmesi, rejime karşı örtük bir başkaldırı olarak yorumlanabilir. Ayrıca eserin *Toprak Ana* olarak adlandırılmasında babasının, bilmediği bir toprak parçasında gömülü olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Aytmatov gibi Tolgonay da kocası ve oğullarının nerede gömülü olduğunu bilmemektedir.

Aytmatov'un bu romanında olaylar aynı zamanda ana karakter olan Tolgonay adlı bir kadının ağzından anlatılmaktadır. Romanın tamamı aslında Tolgonay'ın toprakla dertleşmesi üzerine inşa edilmiştir. Aytmatov'un ana karakter ve anlatıcı olarak Tolgonay'ı seçmesinde verimlilik, üretkenlik, doğurganlık, koruyuculuk özellikleri açısından kadın ile toprak arasındaki benzerliklerin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Tolgonay, kocasına her türlü işinde yardımcı olmakta, Doğan'ın belirttiği gibi geleneklerine bağlı, bozkır ikliminin getirdiği zorlu yaşam şartlarında erkeğine her koşulda yardım eden, hayatın getirdiği güçlüklerle karşı erkeği ile birlikte mücadele eden bir kadın (2024, s. 174) profili çizmektedir. Romanın içerisinde kahramanların farklı şekillerde suskunluk sarmalına girdikleri görülmektedir. Ancak romanın geneline yayılmış olan ve Aytmatov'u sarmalda bırakan endişe, Sovyet Rusya'nın baskıcı rejiminden dolayı yazarın İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili rejim lehine roman kahramanlarına söyletmek zorunda kaldığı ifadelerdir. Örneğin kocasının ve üç oğlunun savaş nedeniyle askere alınmasının ardından geliniyle birlikte türlü sıkıntılar yaşamak zorunda kalan Tolgonay aracılığıyla Aytmatov: "Ama zafer de gecikmesin artık, çabuk gelsin! Çabuk gelsin! Elbette yalnız benim dileğim değildi bu. Bütün halkın amacı, umudu, hayali bu idi. Bu yüzden de ben, her fedakârlığa, her güçlüğe katlanmaya hazırdım" (Aytmatov, 2011, s. 68) diyerek rejimin kararlarını meşrulaştırır görünmektedir. Ancak Aytmatov'un bu ifadeleri kullanmasındaki temel neden

¹ Kolhoz, Sovyet sistemine bağlı olarak köylerde tarım ve hayvancılığa dayalı ürün yetiştirilmesi için oluşturulan kolektif çiftlik (Çankaya, 2014, s. 302; Akmataliyev, 2015, s. 3).

² Aytmatov'un babası Törökül Aytmatov ve dört bin üç yüz civarında Kırgız aydın, Kırgızların millî ve manevî değerlerine sahip çıktıkları gerekçesiyle Stalin tarafından halk düşmanı ilan edilerek 1937-1938 yıllarında tutuklanmış ve uzun süre kendilerinden haber alınamamıştır. Bu aydınların akıbeti belli değildir. Ancak bunlar arasından 137 aydının kurşuna dizilerek Bışkek'e 30 kilometre uzaklıkta Çon-Taş köyünde bir kerpiç fabrikasının çukuruna toplu hâlde gömüldükleri ortaya çıkmıştır. 1937 yılında gerçekleşen bu infaza o zamanlar kerpiç fabrikasında bekçi olarak çalışan bir görevli şahit olur ve olayları 1973 yılında küçük kızına anlatır, bunu bir sır olarak saklamasını tembihler. Sovyet baskısının azaldığı 1991 yılında sırrı açıklama zamanının geldiğini düşünen tek tanık tüm bildiklerini anlatır ve böylece infazdan 53 yıl sonra toplu mezar bulunur. Cengiz Aytmatov'un babasının da aralarında bulunduğu bu toplu mezar 2000 yılında Ata Beyt adıyla anıt mezar hâline getirilmiştir. Vasiyeti üzerine Cengiz Aytmatov 2008 yılında vefat ettikten sonra babasının mezarının bulunduğu bu anıt mezara defnedilmiştir (Aytmatova, 2011; Dıykanbayeva, 2015, s. 173 -177).

suskunluk sarmalının bir sonucu olan *uyuma* davranışından ziyade *otoriteye itaat/boyun eğme* ile açıklanabilir. Freedman, Sears ve Carlsmith’in belirttiğine göre bir kişi başkaları öyle davrandığı için bir davranışta bulunuyorsa *uyum*, kendisinden isteneni yapmak istemediği hâlde otoritenin baskısından dolayı yerine getiriyorsa *boyun eğme* davranışında bulunmuş olmaktadır (1993, s. 425). Milgram’ın deneyinde³ olduğu gibi insanlar, otoritenin emrine boyun eğerek yapmak istemedikleri davranışlarda bulunabilmektedir. Suskunluk sarmalında ise birey, toplumdaki dışlanmamak adına kendi davranışlarını toplumun davranışlarına uydurma eğiliminde olmaktadır. Bu perspektiften değerlendirildiğinde Aytmato’v’un bu ifadelerini, rejimin baskısına boyun eğme veya otoriteye ters düşmeme gayreti olarak açıklamak mümkündür. Bununla birlikte savaşın Kırgız toplumunda oluşturduğu yıkımlar tüm roman boyunca hissedilmektedir.

Savaş her şeyi, kimsenin gözünün yaşına bakmadan yutup yok ediyordu: Hayatı, işi, hürriyeti, hatta çocukların bir kaşık çorbasını yalayıp yutuyor, en küçük bir buğday tanesini bile doymak bilmeyen midesine indiriyordu. Ama saklamaya ne gerek var, savaşla hiçbir şeyi paylaşmak istemeyen, yalnız kendilerini düşünen insanlar da az değildi. Bunların yaptıkları kötülüklerden biz de payımızı aldık (Aytmato’v, 2011, s. 82)

ifadesinde Rusların savaşında Kırgız toplumunun mallarıyla, canlarıyla, emekleriyle, iş gücüyle fedakârlıkta bulunmalarına rağmen savaşın asıl sahiplerinin gerekli fedakârlığı göstermedikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Aytmato’v, doğrudan ifade edemediği duygularını bazen kahramanları aracılığıyla bazen de roman boyunca serpiştirilmiş olaylar aracılığıyla vererek sarmaldan kurtulmaktadır.

Aytmato’v, toprağa kişilik kazandırdığı bu romana, uçsuz bucaksız, sessiz sedasız, ıssız tarlalar arasında yalnız başına dolaşan Tolgonay adlı yaşlı bir ana tasviri çizerek başlamaktadır.

Yanında yakınında kimsecikler yok. Yaz bitmiş, tarlalarda çalışanlar gitmiş. Kırılarda yankı yankı yayılan insan sesleri yok artık. Yollarda bulut bulut toz kaldıran kamyonlar ve biçerdöverler de yok. ... Uzakta, boz renkli büyük yolun ötesinde, sonbahar bozkırı göz alabildiğine uzanıyor (Aytmato’v, 2011, s. 5).

Böyle bir ortamda Tolgonay’ın konuşabileceği, dertleşebileceği, sırrını açabileceği tek dostu vardır: toprak.

Tolgonay henüz 17 yaşında genç bir kızken Suvankul’la birlikte buğday biçmek için tarlaya gidecekleri zaman sabah erkenden, güneş doğarken buluşurlar. “Suvankul köyün çıkışında her zaman beni bekler ve görünce de ‘Geldin mi?’ derdi. Bensiz asla gitmeyeceğini bildiğim hâlde ona ‘Senin çoktan gittiğini sanıyordum’ diye cevap verirdim” (Aytmato’v, 2011, s. 10). Tolgonay, Suvankul’un kendisini beklediğinden emin olduğu hâlde beklendiğini bilmiyormuş gibi davranması, içindeki asıl söylemek

³ Stanley Milgram’ın itaat deneyleri, otoriteye boyun eğme davranışını ölçmeye yönelik sosyal psikoloji temelli deneylerdir. Deneyde, denek olarak bir öğretmen ve işbirlikçi öğrenci seçilmiştir. Öğretmen ve işbirlikçi öğrenci birbirlerini duyabilecekleri, fakat göremeyecekleri iki ayrı odaya alınırlar. Öğretmenin okuduğu bir dizi kelime çiftini öğrencinin tekrarlaması istenir. Öğrenci yanlış cevaplar verdiğinde denek olan öğretmenin gittikçe artan elektrik şoku uygulaması gerektiği söylenir. Deneyde işbirlikçi öğrenci sorulara sık sık yanlış cevaplar verir ve yanlışlar arttıkça elektrik şokunun seviyesi de artar. Aslında öğrenciye şok verilmemekte, ancak denek verildiğini zannetmektedir. Sözde elektrik şokuna maruz kalan öğrencinin çığlık sesleri duyulduğu hâlde deneklerin büyük bir kısmı otoritenin talimatlarını uygulayarak şok vermeye devam etmişlerdir (Yükselbaba, 2017, s. 235).

istediklerinin üstünü örten bir davranıştır. Aslında Tolgonay “Senin çoktan gittiğini sanıyordum” derken Suvankul’dan, kendisini beklemeden asla gitmeyeceğini ifade eden gönül okşayıcı, ruha hoş gelen sözler beklemektedir. Ancak ataerkil ve geleneklerine bağlı bir toplum yapısına sahip olan Kırgızların toplumsal normları, bir erkek tarafından beklenen Tolgonay’ı kısıtlamakta ve farklı davranışlar sergilemesine neden olmaktadır. Nitekim Suvankul da yine aynı normlardan dolayı Tolgonay’ın bu beklentisini sözleriyle değil davranışlarıyla karşılamaktadır.

Tolgonay’ın gelini Aliman, romanın başlarında, yaşadığı toplumun yazılı olmayan sosyal normlarına uygun davranışlar sergilemektedir. Nitekim Fromm’a göre “Toplum, üyelerinin karakter yapısını o şekilde yoğurmuş olmalıdır ki üyeler o şartlar altında yapmak zorunda oldukları şeyi, yapmak isteyecek hâle gelebilsinler” (1999, s. 273). Tarlada ekin biçerken ekinlerin arasında kendiliğinden yetişen gülhatmi çiçeklerinden yaptığı demeti kocası Kasım’ın kullanacağı biçerdöverin sürücü basamağına kocasından ve kayınvalidesinden habersiz bir şekilde bırakmıştır. Kocasından habersiz biçerdövere bırakmasının nedeni, onca işin gücün arasında bile küçük sürprizlerle mutluluğu yaşayabilme ve kocasına gönderdiği sevgi mesajı olarak açıklanabilir. Kayınvalidesinden gizlenerek bunu yapması ise yaşadığı toplumda büyüklerin yanında eşler arasında bu tür davranışların hoş karşılanmayacak olmasındandır. Böyle bir davranışı açıktan yapması ayıplanacak, yadırganacak bir davranış olduğundan Aliman fikirlerinden ve yapmak istediklerinden vaz geçmesi bile bunu gizli bir şekilde yaparak suskunluk sarmalına girmiş olmaktadır. Ancak kayınvalide Tolgonay, gelini Aliman’ın yaptıklarından haberdardır: “Hiçbir şeyi görmemiş, anlamamış gibi davrandım. Utanıp sıkılmasını istemiyordum” (Aytmatov, 2011, s. 22) diyerek Aliman’ın suskunluk sarmalını devam ettirmektedir.

Ancak Aliman’ın sergilediği bu tavırlar romanın ilerleyen bölümlerinde değişecek ve Aliman, toplum tarafından hoş karşılanmayacak gayrimeşru bir ilişki yaşayacaktır. Aliman’ın başlarda sergilediği uyumlu tavırları, Fromm tarafından *toplumsal kişilik* olarak adlandırılan ve “bir grubun ortak temel deneyimlerinin ve yaşam biçiminin sonucu olarak bu grubun üyelerinin çoğunda gelişmiş olan kişilik yapısı” (1997, s. 258) olarak tanımlanan kişilikle açıklamak mümkündür. Bu kişilikte “insan, kendini toplumsal koşullara uyarlayarak yapmak zorunda olduğu gibi hareket etmeyi arzulamasını sağlayan kişilik özellikleri geliştirir” (Fromm, 1997, s. 263). Ancak toplumsal uyumu gerektiren bu yapı, bireysel kimlik yitimini ve Fromm’un (1999, s. 19) *otoriter ahlak* olarak adlandırdığı *sahte edimleri* de beraberinde getirmektedir. İnsan doğası esnek bir özellik barındırdığından bu sahte edimler bazı bireylerde zamanla özgün edimlere dönüşebilmektedir. İnsanın herkesten farklı ve biricik olması, Fromm’un (1999, s. 31) ifadesiyle parmak izi gibi karakterinin, mizacının, yeteneklerinin ve eğilimlerinin diğerlerinden farklı olması kişide zamanla birey kimliğinin ön plana çıkmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla Aliman’ın önceleri içinde bulunduğu suskunluk sarmalı, sonraları onu radikal bir benlik dönüşümüne ve başkaldırıya sevk etmiştir.

Savaşın başlamasıyla birlikte oğulları ve kocası askere çağrılan Tolgonay, gelini Aliman’la köy işlerini birlikte yapmaktadırlar. Ancak askere giden aile üyeleri hakkında konuşmaktan kaçınırlar:

Evin üç erkeği cephedehydi. Bunları düşünmeden edemiyorduk. İki aydan beri Kasım’dan mektup gelmiyordu. Bu yüzden Aliman’la göz göze gelmekten kaçınıyor, bu konunun açılmasından, ‘Kasım’a ne oldu?’ diye ağzımdan bir laf

kaçırmaktan korkuyordum. Havadan sudan, günlük işlerden söz ediyorduk hep. Sözde Kasım'ı andıracak hiçbir imada bulunmamaya çalışıyorduk (Aytmatov, 2011, s. 54-55).

Kayınvalide Tolgonay ve gelini Aliman'ın, aralarında kendiliğinden oluşan bu suskunluk, dışlanma veya ayıplanma endişesiyle toplum kanaatine göre hareket etmekten ziyade gerçekleşmesinden endişe ettikleri bir ihtimalin bastırılarak dile getirilememesidir. Başka bir ifadeyle buradaki suskunluk toplumsal değil bireysel ve psikolojik bir suskunluktur. Yakınlarının askerden dönememe durumunda yaşayacakları travmaya karşı savunma mekanizması geliştirerek direnç göstermektedirler. Bu tarz psikolojik savunmaları “sessiz film” olarak nitelendiren Herman'ın ifadesine göre “Hakikat yüzleşmek için öyle zordur ki, mağdurlar çoğu kez hikâyelerinin yeniden yapılandırılmasında tereddüt ederler. Gerçekliğin inkârı onları deli eder fakat gerçekliğin tam kabulü herhangi bir insanın dayanma gücünün ötesinde görünür” (2016, s. 226). Dolayısıyla Tolgonay ve Aliman, askere gönderdikleri ve uzun süredir haber alamadıkları erkekleri hakkında konuşmayarak acı çekseler de susmayı ve o konuyu dile getirmemeyi tercih etmekte, böylece korkularını kendilerinden uzaklaştırmış olmaktadır. Nitekim sarmaldan çıkarak dile getirecekleri gerçek onlara daha büyük acılar yaşatacaktır.

Aliman'ın kayını Maysalbek köye gönderdiği telgrafta bağlı olduğu birliğin trenle köylerine yakın bir istasyondan geçeceğini ve annesiyle görüşmek için trenin geçişi sırasında annesinin istasyonda bulunmasını bildirmektedir. Annesi Maysalbek'i görmeye istasyona gelini Aliman'la gidecektir. Evdeki erkekler askere alındığından beri üzüntüden durgunlaşan Aliman, olası görüşmeden dolayı çok sevinçli ve heyecanlıdır. Sevincini ve heyecanını gizleyemese bile bu duyguların asıl nedenini dile getirememekte, farklı ifadeler kullanmakta, Maysalbek'le görüştüklerinde ona nasıl şakalar yapacağını dile getirmektedir. Ancak Tolgonay, gelindeki bu değişimin nedenini anlamıştır: “Aklından geçenleri yüksek sesle söylüyor, sonra da bu düşüncelerine katıla katıla gülüyordu. Ah Aliman! Güzel gelinim, sevgili küçük gelinim! Onun böyle davranmasının, böyle düşünmesinin sebebini bilmediğimi mi sanıyordu?” (Aytmatov, 2011, s. 57). Daha sonra Aliman, kayınvalidesinin farkında olduğu gerçeği dile getirerek sarmaldan çıkmış, kayınvalidesinden gelebilecek tepkilere aldırmandan içindeki gerçek duyguları mırıldanarak ifade etmiş, kendini ele vermiştir: “Maysalbek Kasım'a çok benziyor. İkiz gibi benziyorlar birbirlerine değil mi?” (Aytmatov, 2011, s. 57). Böylece Aliman, kocası Kasım'ı göremese bile Kasım'a çok benzeyen kayını Maysalbek'i görmekle kocasını görmüş gibi hissedeceğini düşünmektedir. Aliman kocasının savaştan sağ dönememe ihtimali yüksek olduğundan Maysalbek'i görmekle teselli bulacağını işaretini vermiş olmaktadır. Aliman'ın bu sözlerini Tolgonay'ın duymazlıktan gelmesi, hiçbir şey söylemeden suskunluğunu koruması, bu duruma anlayış göstermesindendir.

Kocasını savaşta öldükten sonra bunalıma giren Aliman'ı kayınvalidesi Tolgonay teselli etmekte ancak içinden geçen duyguları dile getirememektedir. Ancak bu duyguları yıllar sonra toprakla paylaşmaktadır:

Ona hiçbir şey söylemeden ağlamaya başladım. Ama, bilge bir insan, anlayışlı bir insan olabilseydim ona apaçık şöyle demem gerekirdi: ‘Küçük bir çocuk musun sen? Kocasını yitiren yalnız sen misin? Nice nice gelinler dul kaldı. Her şeye göğüs germesini, dayanmasını bilmelisin artık. Şu sözlerimi ne kadar saçma bulursan bul, yine de söyleyeceğim: Kasım'ı unutmak zorundasın kızım, unut onu. Geçmiş bir daha hiç geri gelmez. Bir gün sevebileceğin başka bir adam bulursun. Eğer kendini böyle bırakıverirsen senin için çok daha kötü olur. Kendini umutsuzluk ve üzüntü

içinde bırakmaya hakkın yok, daha gençsin ve hayatını yaşamak zorundasın'. Ona bu tek ve katı gerçeği söylememiş olmama bugün nasıl üzülüyor, nasıl pişman oluyorum bilemezsiniz. Daha sonraki zamanlarda bu sözler kaç defa dilimin ucuna geldi ama yine söyleyemedim (Aytmatov, 2011, s. 78-79).

Tolgonay'ın, bu sözleri Aliman'a söylememesinin nedeni Aliman'ın göstereceği tepkiden çekiniyor olmasıdır. "Aliman da bu sözleri dinlemek istemezdi zaten" (Aytmatov, 2011, s. 79) sözleri bu çekinceyi doğrulamaktadır. Bununla birlikte "bilge bir insan, anlayışlı bir insan" olmadığı için bu sözleri gelinine söyleyemediğini ifade etmesi, oğlundan kalan biricik emaneti sahiplenmesi ve paylaşmak istememesindendir.

Demiri nasıl tavında dövmek gerekiyorsa, çekiç darbelerini nasıl soğutmadan indirmek gerekiyorsa, her kelimeyi de öyle tam zamanında söylemek gerekiyordu. O anı geçirince söz soğuyor, katılaşıyor, insanın yüreğine taş gibi oturuyor ve bu ağırlığı kaldırıp atmak hiç de kolay olmuyordu (Aytmatov, 2011, s. 79)

diyerek sarmaldan çıkabilmek için uygun zamanın gelmesini beklemektedir.

Bazı askerlerin savaştan sağ salım döneceği haberi köye yayılınca bütün köylüler istasyonu köye bağlayan yola çıkarak büyük bir endişe ve merakla beklemeye başlamışlardır. Ancak bu sancılı bekleyişin sonunda büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Çünkü sadece Aşırılı adlı bir asker dönebilmiştir cepheden. Bunu üzerine Tolgonay ve Aliman'ın umutları iyice tükenmiş, askere alınan yakınlarından umudu kesmişlerdir. Köye dönüşte ise hem Tolgonay hem de Aliman aynı düşüncelere sahip olsalar da birbirlerine bu düşüncelerini açıklayamamaktadırlar. Tolgonay bu sezgisini "İki insan birbiriyle tam bir uyum içinde yaşarsa, konuşmadan ya da yarım sözcüklerle bile anlarlar birbirlerini" (Aytmatov, 2011, s. 103) diyerek açıklamaktadır. Tolgonay içinden,

Ah benim biricik gelinim, artık ayrılmamız gerekiyor. Kasım'ı tamamen yitirdin. Ne yapalım? Ölenin ardından ölünmez ki! Hayatın boyunca o dul peçesini taşıyamazsın. Artık her şey bitti ve sen de gitmelisin. ... Gittiğin zaman öz kızımı gelin eder gibi göndereceğim seni. Mutluluğun için dua edeceğim. ... Gitmeye karar verdiğin zaman bana söyle, yeter. Serbestsin, canın ne zaman isterse o zaman gönül rahatlığı ile gidebilirsin (Aytmatov, 2011, s. 102-103)

düşüncelerini geçirmekte ancak gelini Aliman'a bu düşüncelerini açıkça dile getirememektedir. Bu çekincenin nedeni her ikisinin de birbirini yanlış anlama endişesi olabilir. Aliman, kayınvalidesinin kendisini ihanetle, vefasızlıkla suçlamasından; Tolgonay da gelininin kendisini bir yük gibi görme düşüncesinden her ikisi de suskunluğa bürünmektedirler. Neticede her iki taraf da düşüncelerini dile getiremeyerek sarmala girmektedir.

Savaş sona erdikten sonra Tolgonay, dul kalan gelini Aliman'ın kendi düzenini kurmasını, yeniden evlenip hayatına devam etmesini istemekte ancak bunu ona söyleyememektedir. Bu suskunluğunun nedenini şu sözlerle açıklamaktadır:

Eğer, Aliman kadar iyi olmayan başka bir gelinim olsaydı, onunla daha fazla bir arada yaşamamızın hiçbir yararı ve gereği olmadığını apaçık söylemekte hiç tereddüt etmezdim. Vakit geçmeden bir koca bulmasını ve evden ayrılmasını söyledim ona. Ama böyle bir şeyi Aliman'a söylemek hiç de kolay değildi. Kelimeleri ne kadar seçerek ve yumuşatarak kullanırsak kullanalım, meselenin özü değişmezdi: Katı ve kaba! Kendisi istemedikçe ona 'git' diyemez, evden çıkaramazdım (Aytmatov, 2011, s. 111).

Tolgonay suskunluk sarmalına girerek gelinine aklından geçenleri söylememesine gerekçe olarak gelininin çok iyi bir insan olmasını ve gerçekleri söylerse onun incinme ihtimalini göstermektedir. Nitekim Aliman'ın anne ve babası kızlarını ziyarete

geldiklerinde Tolgonay onlara konuyu açtığında Aliman'ın: “Gidip gitmemeye ben karar veririm, bu benim meselem, sizden rica ediyorum bizim hayatımıza karışmayın!” (Aytmatov, 2011, s. 111) şeklinde sert çıkışından sonra Tolgonay'ın utanması ve gelininin yüzüne bakamaması bu endişesinde haklı olduğunu göstermektedir. Esasında romanın başlarında toplum kanaatine uygun davranışlar sergileyen Aliman'ın girdiği suskunluk sarmalının zamanla onda oluşturduğu dönüşüm ve başkaldırı özelliği bu olayla başlamaktadır. Çalışmada daha önce bahsi geçen ve Aliman'ın ilk başlarda sahip olduğu *sahte edimler* zamanla *özgün edimler* hâlini almış ve radikal benlik değişimine neden olmuştur. Büyüklere, özellikle de anne babaya saygının çok önemli olduğu Kırgız toplumunda genç bir kadının kendi anne babasına bu şekilde sözler sarf etmesi alışılmamış bir durumdur. Ancak uzun zamandır içinde bulunduğu sarmalın onu zamanla dönüştürmesiyle öne çıkan birey kimliği Aliman'a bu sözleri söyleyebilme cesareti vermiş ve romanın ilerleyen kısımlarında daha radikal ve bireysel eylemin başlangıcı olmuştur.

Savaştan sonra Tolgonay'ın köyüne gelen bir çoban, kökpar⁴ oyununda kazandığı tekeyi Tolgonay ve Aliman'ın evlerinin bahçesine bırakır. Tolgonay bunun nedenini sorduğunda çoban, elinden düşürdüğünü söyleyerek tekeyi geri alır ve oradan uzaklaşır. Oysa Kırgız geleneklerine göre kökpar oyununda kazanan oyuncunun, tekeyi sevdiği kızın bahçesine bırakma hakkı bulunmaktadır. Toplum içerisinde doğrudan söylenemeyen, çekinilen durumların bu şekilde sembolik işaretlerle çağrıştırılmasında suskunluk sarmalı bulunmakla birlikte çobanın, Tolgonay'ın tavrından dolayı tekeyi yanlışlıkla elinden düşürdüğünü söylemesi, Aliman'ı sevdiği için bilerek bıraktığını gizlemesi de onu sarmala sokmuş olmaktadır. Çobanı bu davranışa iten ise Tolgonay'ın tekeyi niçin bahçeye bıraktığını sorması olmuştur. Tolgonay her ne kadar gelininin artık kendi hayatını kurması, yeniden evlenmesi gerektiğini düşünse de gerçekte gelininin başka biriyle evlenip gitme ihtimalini hiç aklına getirmemektedir. Nitekim çobana tekeyi niçin bıraktığını sorması bunu göstermektedir. Aliman ise çobanla gizlice buluşmaktadır. Ancak kayınvalidesine bunu açıkça dile getirememektedir. Buluşmaya gittiği belli olacak şekilde giyinip türlü bahanelerle evden ayrılmakta ve çobanla buluşmaktadır. Esasında Tolgonay gelininin çobanla buluşmaya gittiğini, Aliman da kayınvalidesinin bu durumun farkında olduğunu bilmektedir. Ancak Tolgonay gelinini utandırmamak, Aliman da kayınvalidesinden çekindiği için her ikisi de gerçeği dile getirememekte, her ikisi de farkında oldukları bu durumu söze dökmeden aralarındaki tavırlarla anlatmaktadırlar. Aslında Aliman artık bekâr bir kadındır ve evlenip yuva kurması toplumda yadırganacak bir durum değildir. Bu yönüyle onun durumu Aytmatov'un

⁴ Kökpar, Kırgızlarda at üstünde oynanan geleneksel bir oyun türüdür. Kırgızlarda kök börü veya ulak tartış, Kazaklarda kökpar olarak adlandırılır (Arıkoğlu, Alimova, Askarova ve Selçuk, 2017, s. 1347-2156; Sağınbayeva, 2015, s. 112).

başka roman karakterleri olan Cemile⁵ ve İlyas'ın⁶ durumundan farklıdır. Ama yine de kayınvalidesiyle böyle bir konuyu konuşmaya cesaret edememekte, çobanla gizlice buluşarak toplum tarafından yadırganacak evlilik dışı bir ilişkiyi sürdürmektedir. Çünkü çoban aslında evli biridir ve Aliman'la evlenmesine imkân yoktur. Aliman, çobanla bir buluşmasından sonra sarhoş olarak eve geldiğinde: “Bilmiyorsun ana, hiçbir şey bilmiyorsun. Ben ... Ben bugün ... Hani Kasım'ı geçirdiğimiz yer var ya ... Hani çaya gitmiştik ... İşte orada ...” (Aytmatov, 2011, s. 118) diyebilmiş ancak devamını getirememiştir. Sarhoş durumda bile suskunluk sarmalından çıkamamış ve içindekileri kayınvalidesine söyleyememiştir.

İkisinin de birbirlerinden duymak istemediği, dile getiremediği bu gerçeği Tolgonay bir mahkemede herkesin huzurunda bir kadından duymak zorunda kalmıştır. Tolgonay'ın, hırsızlık yapan Cenşenkul adlı bir asker kaçağının aleyhinde tanıklık yapması üzerine Cenşenkul'un karısı, Tolgonay'a sinirlenerek: “Seni iğrenç cadı seni! Gerçeği söylüyorsun ha! Gerçeği öğren de gör cezanı! Gelininin karnını kim şişirdi ha? Burnunun dibinde gebe bıraktılar orospu gelinini! Al sana gerçek!” (Aytmatov, 2011, s. 120) diyerek Tolgonay'ı gelininden ötürü utandırmıştır. Ancak köyde bu kadından başka hiç kimse Tolgonay'ı utandıracak bir söz söyleyememiştir. Bu durumu Tolgonay toprak anaya şu cümlelerle anlatmaktadır:

Ta o zamandan beri, köyümüzden hiç kimse başımıza gelen o felaketten söz etmedi. Aliman insanların kendisi için ne dediklerini belki iştliyordu. Herkesin kendi düşüncesi, yargısı olabilir. Aliman'a acıyanlar da, onu kınayanlar da bulunabilir. Ama bana hiç kimse bu konuda tek kelime söylemedi. Bundan dolayı da şükran borçluyum onlara. Aradan bunca yıl geçmiş olmasına rağmen bana saygıda kusur etmediler (Aytmatov, 2011, s. 122).

Burada köylülerin girdikleri suskunluk sarmalının iki yönlü olduğu söylenebilir. Birincisi Tolgonay'ın da belirttiği gibi ona saygı duymaları, ikincisi ise kamuoyunun genel kanaati bu doğrultuda olduğundan buna aykırı bir tavır sergilendiğinde toplumun diğer üyeleri tarafından onaylanmama, ayıplanma, dışlanma gibi endişelerdir. Nitekim

⁵ Cemile, Aytmatov'un Louis Aragon tarafından “dünyanın en güzel aşk hikâyesi” olarak nitelenen hikâyesinin başkahramanıdır. İkinci Dünya Savaşı devam ederken kocası askere alınan Cemile adlı genç bir kadının, evliliği henüz devam ederken Danyar ile yaşadığı yasak ilişki anlatılmaktadır. Hikâyenin sonunda Cemile, toplum baskısından çekindiği için sevdiği erkek Danyar'la birlikte kaçarak köyü terk etmiştir (Aytmatov, 2002). Bu hikâyede olaylar Aytmatov'un çocukluğunu temsil eden ve yengesi Cemile'ye karşı içinde çocukça platonik bir aşk besleyen Seyit'in ağzından anlatılmaktadır. Aytmatov, çocukluğunda suskunluk sarmalına girerek kimseye anlatamadığı bu aşkını *Cemile* adlı eserini yazarak Seyit aracılığıyla dile getirmekte ve sarmaldan kurtulmaktadır (Aktaş, 2024, s. 18).

⁶ Aytmatov'un eserleri içerisinde Türkçeye *Selvi Boylum Al Yazmalım* olarak çevrilen ve sinema filmi de yapılan *Kızıl Coluk Calcalım* adlı eserinde, Cemile ve Aliman'ın durumuna benzer bir durum söz konusudur. Bu eserde Asel'le evli olan İlyas, çalıştığı iş yerinde Kadiça adlı başka bir kadınla yasak aşk yaşamaktadır (Aytmatov, 2021). *Toprak Ana* romanında ise Aliman, kocası savaşta hayatını kaybettikten sonra, başka bir ifadeyle evliliği sona erdikten sonra gayrimeşru ilişki yaşamaktadır. Bu üç eserde de yaşanan yasak ilişkileri Aytmatov İkinci Dünya Savaşı'na bağlamaktadır: “Sadece benim halkıma değil, tüm insanlığa sayısız felaketler, milyonlarca ölüm getiren bu savaş; ahlaki temelleri, yüzyıllar boyunca oluşmuş olan gelenek ve görenekleri çok belirgin bir şekilde etkilemiştir” (Aytmatov, 2022, s. 149) diyerek savaşın cephe gerisinde oluşturduğu ahlaki yıkıma işaret etmektedir. Ancak bu çalışmada Aliman'ın evli olmamasının veya savaşın sebep olduğu çöküntünün, gayrimeşru ilişki yaşamının hafifletici nedeni olup olmadığı yönünde ahlaki boyutuna dair tartışmalara girilmeden kahramanların yaşamış oldukları suskunluk sarmalına odaklanılmıştır.

içlerinden herhangi biri Tolgonay’a bu konuda bir imada bulunup onu utandıracak olsa diğerleri tarafından dışlanacağını bildiğinden burada genele yönelik bir sarmal görülmektedir.

Tolgonay, gelini Aliman’ın çobandan hamile kaldığını öğrendikten sonra da evde gelin ve kayınvalide arasında suskunluk sarmalı uzun süre devam etmiştir. Hatta Aliman’ın hamilelikte beşinci veya altıncı ayına kadar her ikisi de sarmalda kalmış, bu konu hakkında aylarca suskun kalmayı tercih etmişlerdir. “İkimiz de bu konuyu er geç enine boyuna konuşmak zorunda olacağımızdan emindik. Konuşunca da, suskun geçen günlerimizden dolayı birbirimizi bağışlardık. Ama o gün bir türlü gelmiyor, hep erteleniyordu” (Aytmatov, 2011, s. 122). O gün gelinceye kadar da birbirlerini utandırmamak, kırmamak için konuşmamışlardır. Nitekim Tolgonay, Aliman’ın düştüğü bu durumdan dolayı kendisini sorumlu hissetmekte, ortada bir suç, bir utanç varsa o suçta, utançta kendisinin de payı olduğunu düşünmektedir. Tolgonay’ın bu tür davranışlarını Festinger’in *bilişsel çelişki/uyumsuzluk*⁷ kuramıyla açıklamak mümkündür. “Neumann’ın modeli temelde, Festinger’in ‘bilişsel çelişki’ modelinin psikolojik alandan alınıp sosyolojik alana uygulanmasıdır” (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s. 203) ve çelişki yaşayan birey, sıkıntı veren durumlardan kurtulmak için güdülenmektedir. Dolayısıyla Tolgonay ve Aliman, kamuoyu baskısından ziyade birbirlerini üzmemek için bastırma yöntemiyle içinde bulundukları durumun üzerini örtmektedirler. Geleneklerine bağlı olan Tolgonay, çok sevdiği gelini Aliman’ın, egemen kanaate ters düşen bir davranış sergilemesinin ardından kendi kendisiyle iletişim süreci sonucunda verdiği kararla bir bilişsel psikolojik denge oluşturarak yaşadığı ortamda uyumsuzluk yaratan davranıştan kaçınmaktadır.

Tolgonay, Aliman’ın doğumu yaklaştıkça konu komşuya bu haberi sevinçle duyuramayacağını, Aliman’ın suçluluk hissine kapılacağını düşünerek konuşmaya, içinde sakladığı ve uzun zamandır biriktirdiği cümlelerden kurtulmaya karar verir. Nitekim suskunluk sarmalı kuramında “Her bireyin üyesi olduğu kamuoyu, toplum içindeki bir ahlaki ve estetik yönelim olarak, kimsenin geri çekilemeyeceği kamu gözünden insan davranışlarının yönetilmesini sağlar” (Özer, 2013, s. 65).

Artık susmamaya, ona utanacak hiçbir şey olmadığını, yeni doğan tüm çocukların birbirine benzediğini, kendi doğuracağı çocuğun benim de çocuğum olacağını söylemeye karar verdim. Ona, kendi çocuklarıma baktığım gibi özenle, şefkatle bakacağımın emin olmasını da söyleyecektim. Bunu bilmeliydi. Başı eğik dolaşmamalıydı. Analık hakkının neler olduğunu bilmeli, insanların yüzüne bakmaktan çekinmemeli, gururla dolaşmalıydı (Aytmatov, 2011, s. 124).

⁷ Bilişsel çelişki/uyumsuzluk kuramı iletişimde sosyo-psikolojik yaklaşımlardan biridir. Kurama göre çelişki, bireyin sahip olduğu tutum, kanaat, inanç veya davranış biçimi, bireye bunların tersini yapmasını gerektirdiğinde ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle birey, tutumuna ters düşen bir davranış yapmak durumunda kaldığında bu çelişkiyi yaşar. Bu durumda birey bu uyumsuzluktan kurtulmak için bir iç neden arayarak tutumunu davranış doğrultusunda değiştirdiğinde bilişsel çelişki yaşamış olmaktadır (Boz, 1999, s. 44). Örneğin sigara içen birinin, sigaranın zararlarını öğrendikten sonra sigarayı bırakması, tutumu ve davranış arasında bilişsel uyum sağlamaktadır. Ancak sigarayı bırakmak istemediği veya bırakmadığı durumda genellikle davranışını değil tutumunu değiştirmekte ve sigaranın aslında çok da zararlı olmadığına yönelik tutum geliştirmektedir. Spor yaparak sigaranın zararlarından korunabildiği, sigaranın stresi azalttığı, sosyalleşmeyi sağladığı gibi uyumlu bilişleri öne çıkarmaktadır (Yücel ve Çizel, 2018, s. 154).

Ancak Tolgonay, kendisini sarmaldan kurtaracak bu konuşmayı yapamadan Aliman habersizce evi terk ederek kendi köyüne gitmiştir. Aliman'ın, kayınvalidesinin evini terk ederek kendi köyüne gitmesi, gayrimeşru ilişkiden doğacak olan çocuğunu kayınvalidesinin evinde doğurmamak, ona bu utancı yaşatmamak içindir. Üç oğlunu ve kocasını savaşta kaybetmesine, cephe gerisinde türlü zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmasına rağmen gelini Aliman'ı bir gün bile incitmeyen talihsiz bir anneye daha fazla acı yaşatmaktansa, nasıl karşılanacağını bilmediği kendi köyüne dönmeyi tercih etmiştir. Ancak burada da iyi karşılanmamış olacak ki tekrar Tolgonay'ın evine dönmüştür. Bu dönüşle birlikte Tolgonay kendisini ve gelinini sarmaldan kurtaracak olan ve önceden planladığı ama yapamadığı konuşmayı yapmak için niçin gittiğini sormuştur. Aliman ise: “Bunu sorma anacığım. Ne yararı olacak ki? Bu konuda birbirimize hiçbir şey sormayalım, söylemeyelim. Yoksa üzüntülerim daha da artar” (Aytmatov, 2011, s. 128) diyerek yine susmayı tercih etmiş, kendisini âdeta sarmalın içine hapsetmiştir. Bu sözleriyle Aliman, suskunluk sarmalının zamanla kendisinde oluşturduğu benlik değişimi neticesinde yaşadığı acıları bastırma yöntemiyle görmezden gelmektedir.

Aliman'ın doğumu yaklaştıkça utancıdan uzaklaşmak için kendisini daha çok yalnızlığa vermiş, daha çok sessizliğe bürünmüştür. Hatta doğum sancılarında bile kimseyi haberdar etmemiş, yalnız başına doğum yapabileceği bir ortam oluşturmaya çalışmıştır. Bu davranışın nedeni, utancına kimseyi ortak etmek istememesi olabileceği gibi kendisini cezalandırmak, acı çekmek, hatta hayatına son verecek bir doğum gerçekleştirmek istemesi de olabilir. Nitekim doğum yapacağını anladığında habersizce ambara gitmiş, orada yalnız başına doğumu gerçekleştirmek istemiştir. Aliman'ın ortalıkta görünmediğini fark eden Tolgonay'ın dikkati sayesinde, doğum başladığında komşuları Bektaş'ın at arabasıyla hastaneye kaldırılırken yolda bebek dünyaya gelmiş ancak Aliman hayatını kaybetmiştir.

Hayat niçin bu kadar acımasız, bu kadar kör? Çocuk dünyaya geliyor, Aliman dünyayı terk ediyordu. Biri doğuyor, biri ölüyordu. Bebeğin çıplak ve ıslak vücudunu entarimin eteğine ancak sarabilmişim ki, anası Aliman, Bektaş'ın kollarında can vermiş, suskunluğa gömülmüştü (Aytmatov, 2011, s. 135).

Doğan bebek Canbolat'ı Tolgonay türlü zorluklarla büyüttmüş, onu da elinden almaması için Allah'a dua etmiştir. Günü geldiğinde tüm bu yaşananları Canbolat'a anlatmayı düşünmektedir. Ancak Canbolat'ın dışındaki tüm insanlara bu yaşananları anlatamayacağını düşündüğünden söylemek istediklerini toprakla paylaşarak sarmaldan çıkabilmiştir.

Sert Çekirdekler

Romanda suskunluk sarmalından dolayı sessiz kalınan bu durumlardan başka Neumann'ın *sert çekirdek* olarak adlandırdığı örnekler de bulunmaktadır. Neumann'a göre sert çekirdekler dışlanmayı göze alarak doğru olduğuna inandıklarını söylemekten veya yapmaktan vazgeçmeyen marjinal fikirlere sahip azınlıklardır (1998, s. 197). Tolgonay, bilge bir kişilik olarak romanda zaman zaman sert çekirdek özelliği sergilemektedir.

Tolgonay ve gelini Aliman biçerdöverlere yol açmak için orak ve tırpanla tarlanın bazı yerlerini birlikte biçerler. Ancak kayınvalide durumundaki Tolgonay bu davranışından dolayı bazı kadınlar tarafından “Gelinle yarışacağına evinde oturup keyfine baksana! İnsan bu yaşta daha ağır başlı ve kendisine saygılı olmalı” (Aytmatov, 2011, s. 22) sözleriyle ayıplanır. Anlatıcı konumundaki Tolgonay bu durum karşısında:

“Ben hiç de onlar gibi düşünmüyordum. ... Söylenenlere aldırmadan gelinimle birlikte çalışmaya devam ettik” (Aytmatov, 2011, s. 22) diyerek ayıplanma, toplum tarafından yadınlanma endişesini göze almıştır. Suskunluk sarmalının temelinde toplum tarafından dışlanma endişesiyle fikirlerini toplumun fikirlerine göre değiştirme, kendi fikirlerini ifade edememe durumu olduğu düşünüldüğünde Tolgonay’ın bu yaklaşımında sert çekirdek özelliği sergilediği görülmektedir. Neumann’ın “tüm dışlanma tehlikelerine meydan okuyan azınlıktakiler” (1998, s. 198) olarak ifade ettiği sert çekirdekler, toplum tarafından yadınlanmayı göze alabilmektedirler. Hatta Neumann’a göre bu sert çekirdekler “Alay edilmeye ve ayıplanmaya katlanmayı öğrenmek zorunda” (1998, s. 108) kalmaktadırlar.

Tolgonay’ın sergilediği bir başka sert çekirdek özelliği de yönetime karşı olmuştur. Hem toplumda saygın bir kişiliğe sahip olduğundan hem de resmî olarak kolhoz lideri konumunda olduğundan rejimin adil olmayan gıda dağıtımına karşı çıkarak rejim kurallarına aykırı bir teklifte bulunmuştur. Neumann’a göre bu kişiler toplumu değişime yönlendirmektedir ve kamuoyu başkaları için bir uyum baskısı olurken sert çekirdekler için değişimin manivelası olmaktadır (1998, s. 165). Savaş nedeniyle köylülerin elde ettikleri tüm ürünleri cepheye göndermek zorunda kalmaları üzerine köylüler yiyeceksiz kalmışlar, tohumluk buğdayları bile tüketmişlerdir. Bu duruma çare olarak Tolgonay, kolhoz arazisine kendileri için buğday ekme fikrini yönetime teklif etmiştir. Ancak bu teklif yönetime doğrudan karşı gelmek anlamına gelmektedir. Yönetim tarafından: “Stalin’in kolhozlar için koyduğu kurala ihanet ediyorsun!” (Aytmatov, 2011, s. 86) şeklinde uyarılsa da Tolgonay bu teklifinde ısrarcıdır. Çünkü kolhoz sistemiyle çalışılan bir ortamda elde edilen tüm ürün yönetime ait olmalıdır. Ancak köylüler günlük çalışmalarının karşılığı olan yiyeceği bile alamadıkları için aç ve güçsüz bir şekilde üretim yapamamaktadırlar. Bu nedenle Tolgonay yönetime, kurallara, alışılmış düzene karşı gelmek, köylüler tarafından lanetlenmek ve sonuçta sürülmek pahasına: “Canı cehenneme o kuralın! Biz açlıktan kırılırsak sizi kim besleyecek?” (Aytmatov, 2011, s. 87) diyerek itirazını sürdürmüştür. “Suskunluk sarmalı kavramına göre, dışlanma korkusu duymayanlar ya da dışlanmayı göze alanlar toplumu değiştirme olanağına sahiptirler. ... Dışlanmaktan korkmayanlar, düzeni yıkabilirler” (Neumann, 1998, s. 163). Tolgonay’ın bu itirazı tüm yaptırımlara rağmen dışlanmayı göze alarak sert çekirdek özelliğini koruduğunu göstermektedir.

Sonuç

Klasik felsefede dört unsur (anâsır-ı erbaa) olarak kabul edilen su, hava ve ateş unsurlarının tamamlayıcısı olan toprak; yeniden doğuş, yaşam, canlılık, üretkenlik, koruyuculuk, cömertlik gibi mefhumların kaynağı olarak tasarlanmış ve bu tasarım toprağın birçok kültürde dişil algılanmasına ve ona kutsallık atfedilmesine neden olmuştur. Bu kutsallığın neticesi olarak *toprak* zihinlerde genellikle *ana* sözcüğüyle birlikte anılmakta ve *toprak ana* şeklinde ifade edilmektedir. Aytmatov, İkinci Dünya Savaşı’nın özellikle cephe gerisinde oluşturduğu yıkımları anlattığı eserinde, toprağı başkahraman Tolgonay’la konuşturmuştur. Tolgonay, kocasını ve üç oğlunu savaşa kurban vermiş olan acılı bir annedir. Kendisi gibi dul kalmış olan gelini Aliman’la birlikte zorlu bir yaşam sürmekte, yaşama tutunmaya çalışmaktadır. Bu süreçte onun en büyük destekçisi, yoldaşı, sırdaşı topraktır. Toprak Tolgonay için ekip biçmeye yarayan

ve ekonomik değer taşıyan bir nesne olmanın ötesinde onun dert ortağıdır. Tolgonay, toprak uğruna toprağa verdiği yakınları hakkında yine toprakla dertleşmektedir.

Çalışmanın odağında yer alan suskunluk sarmalı kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde eserde iki farklı Tolgonay'ın varlığından söz edilebilir. Birincisi birçok sırrını, özelini toprakla paylaşan, ikincisi ise yakınlarıyla özellikle de gelini Aliman'la sırrını paylaş(a)mayan Tolgonay. Birincisinde Tolgonay, toprağı *ana* olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla bu ilk durumda Tolgonay, toprağın kızı, evladı konumundadır. Kendisi gibi her türlü acıya şahit olan, sabreden kızı anasıyla hasbihâl etmekte, kız evlat ayıplanma, yadırganma gibi hiçbir endişe taşımadan anasına içinden geçen ve kimseye ifade edemediği, yıllardır içinde sakladığı düşünceleri, hatalarını, pişmanlıklarını, sevinçlerini dile getirmektedir. Bu yönüyle toprak, romanda Tolgonay'ı suskunluk sarmalından kurtaran bir karakter olarak yer almaktadır.

İkinci durumda ise Tolgonay, yakınlarıyla özellikle de gelini Aliman'la ilişkilerinde sürekli olarak sarmalda kalmaktadır. Suskunluk sarmalı, bireyin toplumdan dışlanmamak, ayıplanmamak, yadırganmamak için kendi kararlarını toplumun genel kanaatine göre şekillendirmek zorunda kalması veya toplumun kararlarını kabul etmese bile sessiz kalmayı tercih etmesi olarak düşünüldüğünde Tolgonay, eser boyunca toprak dışında ilişkide bulunduğu karakterlere karşı sürekli sessizliği tercih etmekte ve kendisini sarmala hapsedmektedir. Kendisi gibi insan olan diğer bireylerle içinden geçenleri paylaşmadığından içinde oluşan ve kendisini rahatsız eden birikmişlikten toprak sayesinde kurtulabilmektedir. Başka bir ifadeyle toprak, Tolgonay'ı sarmaldan kurtararak ona güç veren, yaşama azmini artıran, iyileştiren, dönüştüren bir unsurdur. Gençlik yıllarında yaşadığı kısa süreli mutluluğun ardından oğullarını ve kocasını savaşta kaybeden, zorlu şartlar altında yaşam mücadelesi veren, geliniyle birlikte her türlü sıkıntıya katlanmak zorunda kalan Tolgonay'ı ayakta tutan güç topraktır. Toprak, roman boyunca bir anne özelliğiyle Tolgonay'ı koruyup kollamakta, onun sırdaşı olmakta, yaşadığı her sıkıntının ardından yaşama yeniden tutunmasını sağlamaktadır.

Eserde sürekli olarak sarmalda kalan bir başka karakter Tolgonay'ın gelini Aliman'dır. Tolgonay, Aliman'ı bir gelinden ziyade kızı olarak görmektedir. Ancak Tolgonay, anne olarak kabul ettiği toprakla her türlü sırrını paylaştığı hâlde Aliman, anne olarak kabul ettiği Tolgonay'la sırrını paylaş(a)mayarak eserin sonuna kadar sarmalda kalmakta ve sarmaldan çıkamayarak hayatını kaybetmektedir. Aytmatov âdetâ, kocasının savaşta hayatını kaybetmesinin ardından gayrimeşru bir ilişki neticesinde çocuk sahibi olan Aliman'ı sarmalda bırakarak cezalandırmaktadır. Millî ve manevi değerlerine bağlı, toplumsal hafızayı canlı tutan, tecrübe sahibi, sabırlı, dayanıklı Tolgonay'a ise rejimin gayrimeşru çocuğuyla yeni bir yaşam vererek onu ödüllendirmektedir. Romanın sonuna kadar tüm ana karakterler hayatını kaybettiği hâlde topraktan aldığı yaşam gücüyle Tolgonay hayatta kalmakta ve torunu Canbolat'la birlikte yeni bir hayata başlamaktadır.

Toprak Ana romanının sonunda, Tolgonay'ın idealize edilerek yeni bir yaşama kavuşturulmasına karşın Aliman'ın acı bir sona maruz bırakılmasında, Aytmatov'un *Cemile* adlı eserinin etkili olduğu söylenebilir. Aytmatov'un gençlik yıllarında Sovyet rejimini savunduğu, yerel ve gelenekseli eleştirdiği zamanlarda yazdığı *Cemile* adlı eserinde, henüz dört aylık evliyken kocası askere alınan Cemile adlı genç bir kadının, evliliği devam ederken köyde Danyar adlı başka bir gençle yaşadığı yasak ilişki anlatılmaktadır. Ancak eserin sonunda Cemile, kocası askerden döndüğü hâlde yasak sevgilisi Danyar'la kaçarak yeni bir yaşam kurmaktadır. Aile bağlarının, geleneklerin

çok sağlam olduğu Kırgız toplumunda böyle bir ilişkinin yüceltilerek ele alınması Aytmatov'un ağır bir şekilde eleştirilmesine, ayıplanmasına, yadırganmasına neden olmuştur. *Toprak Ana* romanında Aliman da yasak bir ilişki yaşamakta ancak romanın sonunda acı içerisinde, toplumdan soyutlanmış bir şekilde yalnız başına çocuğunu dünyaya getirirken hayatını kaybetmektedir. Aytmatov, Cemile'den dolayı maruz kaldığı ayıplamaları âdeta Aliman'la telafi etmektedir. Bununla birlikte iki eser arasında geçen beş yıllık sürede Aytmatov'un fikir dünyasında yaşadığı değişimler de göz ardı edilmemelidir. *Cemile*'yi kaleme aldığı 1958 yılında Aytmatov, rejim yanlısı görüntü çizerken 1963 yılında kaleme aldığı *Toprak Ana* ile birlikte millî değerleri ön plana çıkarmaya, yüceltmeye rejimi ise bazen örtük bazen açık bir şekilde eleştirmeye başlamış, 1966'da yazdığı *Elveda Gülsarı* ile birlikte bu eleştiriler eserlerinde daha yoğun yer almıştır. Bu durum da Kırgız toplumunda hoş karşılanmayacak yasak ilişkinin *Cemile* ve *Toprak Ana*'da farklı sonlandırılmasına gerekçe olarak gösterilebilir. Ancak gerek yadırganma endişesiyle gerek fikrî değişimin neticesinde olsun, her iki durumda da Aytmatov, *Toprak Ana* romanında, ait olduğu toplumun genel kanaatine ters düşmemek için Tolgonay ve Aliman'a verdiği ödül ve ceza ile yeni bir sarmalın içine girmektedir.

Kaynakça

- Akmataliyev, A. (2008). *Yıldırım sesli manasçı Aytmatov*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Akmataliyev, A. (2015). *Kırgız tilinin түşündürmө sözdüğü*. Bişkek: Avrasiya Press.
- Aktaş, A. (2024). Aytmatov'un suskunluk sarmalı: Cemile. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24(1), 1-27. <https://doi.org/10.32449/egetdid.1440346>
- Alemdar, K. ve Erdoğan, İ. (1998). *Başlangıcından günümüze iletişim kuram ve araştırmaları*. Ankara: Erek Ofset.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova R. ve Selçuk, B. K. (2017). *Kırgızca-Türkçe sözlük* 2. Cilt. Bişkek: KTMÜ Yayınları.
- Aytmatov, C. (2002). *Cemile* (Ş. Hulusi, Çev.). İstanbul: Yaba.
- Aytmatov, C. (2011). *Toprak ana* (R. Özdek, Çev.). İstanbul: Ötügen.
- Aytmatov, C. (2021). *Selvi boylum al yazmalım* (M. Özgül, Çev.). İstanbul: Ketebe.
- Aytmatov, C. (2022). *Çocukluğum otobiyografik anılar*. (F. Arıkan ve S. Arıkan, Çev.). İstanbul: Ketebe.
- Aytmatova, R. (2011). *Tarihin ak sayfaları*. (O. Söylemez, A. Toktosunov ve S. Azap, Çev.). Konya: Salkımsöğüt.
- Boz, H. A. (1999). Kitle iletişim araçları ve suskunluk sarmalı. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 32(1), 41-48. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000016.
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız sözlüğü Kırgızca-Türkçe*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çelik, R. (2010). Cengiz Aytmatov'un eserlerinde savaşın görünmeyen yüzü ve kadınlar. *Folklor/Edebiyat*, 16(63), 163-168.
- Dıykanbayeva, M. (2015). Hatıralar ışığında Cengiz Aytmatov ve eserleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 169-188. <https://doi.org/10.7884/teke.362>.

- Doğan, Z. (2024). Kırgız destanlarıyla Cengiz Aytmatov romanlarında kadının gücü ve geleneği koruyucu kimliği. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 173-180. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1317308>
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki kuram - kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Ankara: ERK Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi anlamak*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Freedman, J.L., Sears, D.O. ve Carlsmith J.M. (1993). *Sosyal psikoloji*. (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge.
- Fromm, E. (1997). *Özgürlükten kaçış*. (S. Budak, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (1999). *Erdem ve mutluluk: ahlak psikolojisi üzerine bir inceleme* (A. Yörükân, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Gün, F. (2022). İran Türk halk hikâyelerinde kadın tipleri. *Turkish Studies - Language and Literature*, 17(3), 889-902. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.61808>
- Herman, J. L. (2016). *Travma ve iyileşme şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre*. (T. Tosun, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kapani, M. (1998). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kolcu, A. İ. (2002). *Bozkırdaki bilge Cengiz Aytmatov*. Ankara: Akçağ Yayın.
- Kolcu, A. İ. (2008). *Cengiz Aytmatov üzerine yazılar*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Korkmaz, R. (2014). Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar*. (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayıncılık.
- Neumann, E. N. (1998). *Kamuoyu suskunluk sarmalının keşfi*. (M. Özkök, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Özer, Ö. (2013). Medyanın etkilerine yönelik yaklaşımlar. E. Yüksel (Ed.), *İletişim Kuramları içinde* (s. 61-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özyurt, C. (2023a). Aytmatov'un eserlerinde Sovyet çalışma hayatı ve emekçi ilişkileri. *Bilgi*, (106). 145-172. <https://doi.org/10.12995/bilig.10606>.
- Özyurt, C. (2023b). Bir devrimci portresi olarak Elveda Gülsarı: kolхозlarda aile ve arkadaşlık ilişkilerinin kırılma anı. *İnsan ve Toplum*, 13(4), 121-143. <https://doi.org/10.12658/M0709>
- Sagınbayeva, B. (2015). *Kırgızca-Türkçe, Türkçe Kırgızca sözlük*. Bişkek: Mega Media.
- Söylemez, O. ve Yük, M. E. (2022). *Cengiz Aytmatov ve masal dünyası*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Şamlıoğlu, K. (2020). Toprak Ana romanında varoluşsal bağlama. *Journal of History School*, 48, 3383-3391. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.45922>
- Ükübayeva, L. ve Aşlar, H. (2019). *Cengiz Aytmatov – insan, toplum, devir ve edebiyat*. Bişkek: KTMÜ Yayınları.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları – egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yücel, E. ve Çizel, B. (2018). Bilişsel uyumsuzluk teorisi üzerine kavramsal bir inceleme: satın alma perspektifi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13(50), 150-163. <https://doi.org/10.19168/jyasar.347996>.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Milgram experiment about authority and obedience. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 75(1), 227-270.
- Zambak, F. (2019). Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana"sı: ikincilleştirilmeden ilişki kurulan doğanın dirimsel gücü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64, 199-211. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4000>